

Mål & Mæle · 1

3. årgang 1976

Er plansprog sprog?

I plansprogsnummeret af Mål & Mæle spurgte Henning Spang-Hanssen om konstruerede sprog er sprog. Han skrev bl.a. at disse sprogs indholdside kun kan stamme fra tosprogede ordbøger og at det er uheldigt med dobbelt-*r* i interlingua-ordet *Currero*. To andre bidragydere fra det samme nummer svarer Spang-Hanssen: Plansprogstoget er kørt fra den sølle kurér Side 9 og 14

Skal man slå en oversætter i hovedet med en digter?

Nej, men der skal oversættes så længe der bliver skrevet, og original og oversættelse er som to parallelere der forhåbentlig mødes i uendeligheden. Her sidder fx Herman Bang og nikker tilfreds til sin tjekkiske oversætter Frantisek Fröhlich som skriver om oversættelsens umulige kunst Side 15

Kaffemik i silamutten

Kaffemik er lånt fra grønlandsk men bruges kun på dansk. *Det grønlandske paradis der blev opdaget ved en tilfældighed*, viser sig at have været kendt i århundreder – bare ikke af danskerne. Således er der mange særheder ved dansk og danskere i Grønland. Læs om *silamutten* og *udhandling*, om *hvidfisk* og *isfjorde* Side 21

Det grammatiske uhyre

Når man skal anskueliggøre den grammatiske opbygning af en sætning, skal man da tegne et solsystem, et molekyle, et træ eller hvad? Læs om grammatisk grafik og sprogmodeller Side 26

Brevkasse om

sprogligheder 2

Mad 6

Titler og adresser . 8

Esperantos
indholdsform 9

Den sølle kurér ... 14

Lidt om at
oversætte 15

Dansk i Grønland . 21

Grammatisk
grafik 26

Et Lands Sprog afgiver hyppige Vidnesbyrd om, hvilke Ting Landets Beboere har tillagt Betydning; derimod afgiver Sproget ikke saa sikkert Vidnesbyrd om, hvad der virkelig har haft eller har Betydning for Folket.

Jens Byskov

SPROGLIGHeder

? Kære Erik Hansen/
Ole Tøgeby!

Kan I give os en god grund til at man ikke siger *børnevogn*? – Eller sagt på en anden måde: Hvordan administrerer man forstavelserne *barne-* og *børne-*?

Med venlig hilsen,
Bente og Flemming
Juul Christensen
Roskilde

! Når det drejer sig om orddannelse er det som regel umuligt at give gode grunde til noget som helst, hvis man hermed mener at påvise hvilke levende tendenser der har bestemt et ords konsstruktion. Næsten alt kan lade sig gøre inden for orddannelsen, egentlige regler er der ikke mange af, og de allerfleste ord er jo allerede dannet – efter regler der måske var levende og produktive for 1000 år siden.

Navneord der indgår som første led i sammensætninger har i så at sige alle tilfælde en form der er lig med entalsformen: *bord-ben, gulvtæppe, stjerne-klar, bog-handel*. Somme tider sættes der et *s* ind mellem de to led: *stand-s-person, amt-s-borgmester, marked-s-føre, krig-s-liderlig*; og somme tider et *e*: *agurk-e-tid, folk-e-styre, gump-e-tung, jul-e-træ*.

På den måde kommer nogle førsteled tilfældigvis til at ligne flertalsformen: *kalt-e-skind, bøg-e-skov, favn-e-dyb*, men at det ikke er flertalsformen, ser man bl.a. af at selv ord der slet ikke har nogen entalsform, faktisk kan

få en når de på den måde indgår i sammensætninger: *spilop-mager, mæsling-e-patient, fedtegrøve-mad, indvold-s-orm*.

Rigtige undtagelser er der ikke mange af, og de fleste af dem falder inden for farmor-børn-området: *fædreland, mødrehjælp, brødre-mønstret, døtreskole, børnehøve, søskendeflok, forældre-møde*.

De to sidste er ikke så mærkelige, når nu *forældre* og *søskende* kun er flertalsord. Ellers er det alene dem med *børne-* der stadig dannes, men lige så tit er det *barne-*: *barnebal, børnebegrænsning, børneblad, børnehjem, barne-dåb, barnehånd, barnepige, barnevogn*. I nogle tilfælde har vi uden betydningsforskel begge førsteled:

børnesko/barnesko, børneværelse/barneværelse, børnesygdom/barnesygdom, børnebog/barnebog, børneskole/barneskole osv. Det kunne tyde på at der ikke er noget system i det. Man skal ikke lade sig narre af eksempler som *børnehøve/barnehøve* og *børneleg/barneleg* hvor man måske kan fornemme en betydningsforskel: den beror bare på at *barneleg* tilfældigvis er indgået i det faste udtryk ... *som en barneleg*, og at *børnehøve* er kommet til at betegne en bestemt slags institution, således at man er nødt til at vælge *barnehøve* hvis man vil betegne en have der er anlagt af eller egnet for et barn.

Jeg mener altså ikke man kan give nogen ordentlig

forklaring på at nogle ganske få ord har flertalsform i første sammensætningsled. Derimod kan man nok give en slags forklaring på at *barne-* og *børne-* veksler. Det har oprindeligt været tillægssald (ejefald) flertal. På middelalderdansk hedder 'børn' *børn*, mens 'børns' hedder *barne*. Senere har man så udjævnet og indført *ø* over hele linjen, og på den måde kommer *børne-* ganske naturligt. Sådan opstod de to muligheder.

I øvrigt er der noget særligt ved en af sammensætningerne med *barne-*, nemlig *barnebarn*. Det er det eneste ord i dansk der skal talbøjes i begge leddene: *et barnebarn – to børnebarn*. Sammensætninger med *bonde-* kan også, men skal ikke: *en bondegård – to bonde/bøndergårde*.

E. H.

! Til Arena, Viborg.
Jeg vil takke Dem for det interessante blad »Mål & Mæle«, som jeg abonnerer på gennem Biblioteksboghandelen på Kultorvet. Mange sproglige fænomener er jo mere spændende end den bedste kriminalroman.

Jeg tillader mig et lille spørgsmål af sproglig art. Det drejer sig om den forkerte udtale af ordet forudsætning (med tryk på tredje stavelse), som nu benyttes af høj og lav. Jeg kalder den forkert, og jeg har aldrig hørt nogen sige forudsætte eller forudsat. Der er ingen tvivl om, at den første, der brugte den, var af døde stats-

miniser Hedtoft. Jeg mindes tydeligt, hvordan vi altid lukkede op for radioen, når han skulle tale – naturligvis for at lytte til hans kloge ord, men jeg tror endnu mere for i spænding at afvente, om denne ejendommelige glose skulle fremkomme; og den kom altid een eller flere gange til stor morskab for alle tilhørerne, for den havde man aldrig hørt før. –

Nu er det, jeg spørger eksperterne, om man kender noget andet tilfælde, hvor et enkelt menneskes forkerte udtale af et ord er blevet folke-eje, hvad ovennævnte jo desværre er på vej til at blive.

H. Rolff,
København

! Indledningsvis må jeg invitere hr. Rolff med på en mindre ekspedition et par hundrede år tilbage i sprog-historien. Dengang sagde man efter alt at dømme ind-rømme, frem'kalde, ud'skifte, ud'suge – man havde altså tryk på andetleddet i sammensatte udsagnsord med et biord som førsteled. Derfor sagde man også forud'sætte. Og når man med en endelse dannede et navneord til disse udsagnsord, forblev trykket på samme stavelse. Det hed altså ind'rømmelse, frem'kal-delse, ud'skiftelse, op'lukkel-se, ud'sugning og forud'sætning.

Med tiden fik alle ordene (først udsagnsordene) tryk på første led (en tendens der kendes fra mange andre ord), og der skal nok i overgangs-perioden have været mange, der fandt den nye udtale 'forudsætning frygtelig vul-gær. Sådan går det nemlig tit med nye udtaler. Men i Hans Hedtofts tid var 'forudsætning blevet så godt som ene-

rådende, kun et forsvindende mindretal brugte den kon-servative udtale forud'sætning, en form der – som konservativ – nød en vis prestige blandt dem, der selv brugte den. Jeg gætter på – men det er et usikkert gæt – at Hans Hedtoft lærte udta-len forud'sætning hos den talelærer, han efter sigende frekventerede, for talelærere vil normalt, hvis de får som opgave at lære folk at tale pænt, vælge den konservative rigssprogsnorm som for-billede, også til brug for social-demokrater, der skal vise, at arbejdere skam også er pæne folk med pæne manerer og evner til at styre land og rige. (Nu har instruktøren Bent Christensen jo sit hyr med at rive pænheden af socialdemokraterne igen, så de kan ligne rigtige menne-sker på skærmen).

Hans Hedtoft var med an-dre ord ikke den første, der brugte en ny udtale, og jeg tvivler på, at han alene har kunnet give den gamle udtale den renaissance, den vitterlig har fået. ('Forudsætning er blandt unge i dag ligefrem en

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgs-mål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver op-mærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på bre-vet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatternes forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

sjælden udtale). Det er ellers ikke usædvanligt at se be-stemte personer udlagt som ophavsmænd til særlige ud-taler. Fru Heiberg skulle så-ledes have opfundet en lang række teatersprogsudtaler – hvad et nøjere studium ikke kan bekræfte – og for nylig hørte jeg visesangeren Jørgen Gamle Hansen tilskrive en bestemt, navngiven person æren for eksistensen af ud-talerne *forældre* (med så-kaldt r-overtrækning) og *Bregade*. Disse former er – ligesom Hedtofts *forud'sætning* – gamle rigsmålsudtaler.

Tendensen til at knytte en sprogform man ikke i forvejen kender, til en bestemt, kendt person, hos hvem man har hørt den, er vidt udbredt og psykologisk letforklarlig. Det skulle heller ikke for-bavse mig, om man om et par årtier vil hævde, at det er Anker Jørgensen, der har opfundet brugen af formen *syntes* i nutid (»Nu syntes jeg, vi skal se tiden lidt an«), fordi man specielt har be-mærket den hos ham – men det skal nok også forklares på en helt anden måde, ikke som »et enkelt menneskes forkerte udtale af et ord«.

Det undrer mig i øvrigt, at De ikke har ordet *overbevisning* med i Deres brev, hr. Rolff. Det har nogen-lunde samme udviklingshi-storie som *forudsætning*, og det virker ligeså irriterende på mange, at unge mennesker går og siger *overbevisning*. Mærkeligt er det da også, at disse ord trods den almin-delige tendens til fremskydning af trykket, en tendens der i øjeblikket gør sig gæl-dende i ord som *individueel*, *intellektuel*, *autoritær*, *revoluitionær*, alle fremmedord, der

på denne måde trykmæssigt fordanskes. Også mange hjemlige sammensætninger får trykfremskydning; ikke desto mindre går Mål og Mæles seniorredaktør stadig og siger *u'middelbar(t)*, og endnu kan man vist høre præster, der siger *kors'fæstelse*, *ret-færdig'gørelse*, *ind'stiftelse* m.m.

Kender De for resten det saglige dobbelttryk? Næppe betegnelsen, for den er ny, men måske fænomenet? Med betegnelsen hentyder jeg til det forhold, at et sammensat ord ikke som normalt kun får ét stærktryk (eller hovedtryk): '*landmand*', '*ostehøvl*', '*sommerhat*', men to af dem, specielt i situationer, hvor sprogbrugen er formaliseret, hvor man fx meddeler facts. Man siger altså – især ved sætningsafslutningen og når navneordet står i bestemt form – *over'enskomstfor-handlingerne*, *Eu'ropaparla-mentet*, '*tjenestemand's*loven', '*undervisningssitua'tionen*', '*Vietnam'spørgsmålet* osv. Fænomenet kan bl.a. iagttages i radioavisen (ofte hos Jørgen Hornemann og Finn Heiner) og hos en række udenrigspolitiske kommentatorer (fx hos John Danstrup). Derimod siger man ikke »giv mig lige '*nat*'pot-ten«, »smid bare '*dåse*'øller-ne«, »du skal bære det ud i '*skralde*'spanden«, »du glemte '*nat*'trusserne« for disse sammensætninger optræder især i mindre formaliserede '*sprogbrugssitua'tioner*.

Jørn Lund

? *Kære Mål & Mæle!*
Jeg har et spørgsmål til jeres brevkasse, som jeg synes er meget underholdende at læse.

Det drejer sig om et fæno-
men Per Højholt har gjort
mig opmærksom på i sin ge-
niale roman, eller hvad den
nu skal kaldes, »6512«.

Han nævner sætningen
Min mor havde en kjole med
blomster på på. Umiddelbart
lyder de jo skørt, men jeg har
i hverdagen samlet lignende
eksempler ind, nogle er bed-
re end andre, og jeg vil
spørge jer om der er en eller
anden stilistisk figur det kan
komme ind under (epifor,
måske?), og om det i det hele
taget er tilladt i fx en dansk
stil til studentereksamen.

Jeg vil her skrive alle de
eksempler jeg er faldet over
i løbet af de sidste to år:

Hvor hurtigt kan en løve
løbe? (udtales fynsk). Er
Charlotte stadigvæk væk ...
og så for de alle sammen
sammen. Jeg har ikke altid
tid. Jeg sagde at jeg ville
give dem dem. Jeg drikker
aldrig mere mere. Det er
nok nok nu. Bare køb et par
par af dem. ... som den
skulle kunne kunne, ... at
veje medgang mod modgang,
... faren for for stor eftergi-
venhed, ... danner efterhån-
den hånden. Fatter fatter det
ikke. Jeg gik derover over 2
gange. Hvor meget kan det
være værd (udtales fynsk).

I flere tilfælde er det kun
den lydmæssige side der kan
bruges, hvis de overhovedet
kan bruges til andet end at
more sig over. Det har jeg i
hvertfald gjort gennem no-
gen tid og vil lade det gå vi-
dere til jer.

Mange hilsner fra
Niels Andersen
Odense

! *Kære Niels Andersen.*
Jeg kan ikke sige andet end
at jeg synes det er en fin
samling, især enstavelsesgen-
tagelserne er morsomme.

En epifor kan det næppe
være. Det er nemlig en gen-
tagelse ved slutningen af
flere led; fx *Englænderne*
kom op, *Bondemanden kom*
op, *de raadne Æbler kom op*.
Men her er der jo slet ikke
flere led.

Fænomenet er dog ikke
upåagtet, tværtimod. Efter
den klassiske retorik kan det
både kaldes *homofonik* (lige-
lyd) = 'sammenstilling af
ord der i lyden ligner hver-
andre', *paromoion* (ved siden
af-lighed) = 'lighed mellem
en talesætnings på hinanden
følgende led', og *paronomasi*
(ved siden af-nævnelse) =
'ordspil' sammenstilling af
mere eller mindre ligelydende
ord med forskellige betydnin-
ger'.

Om det er tilladt i stile til
studentereksamen er svært at
sige; for kalder man det
homofonik eller paromoion,
anser man det for noget uhel-
digt der bør undgås; kalder
man det paronomasi, anser
man det for noget fint og
åndrigt. Det kommer altså an
på om bedømmerne betragter
stilskriveren som en dum
elev eller som en kommende
digter.

Der findes en gåde om
hvordan man kan få det
samme ord 5 gange efter hin-
anden i den samme sætning:

Se på forside af dette
blad og tag stilling til om
der er den rigtige afstand
mellem Mål og & og & og
Mæle.

O.T.

! Kære Mål & Mæle:
Jeg vil ikke være mæleløs i
76 og sender pr. giro forny-
else af mit abonnement, men
et udtryk i henvendelsen til
annoncerne i nr. 4 har
gjort mig målløs. Er det en
trykfejl i mit eksemplar, eller
kan man på nu-dansk bruge
udtrykket: Det bodes der på
= rådes bød på?

Held og lykke med mælet
i 76!

Pensionist i Bistrup.

! Tak for brevet og de gode
ønsker for 76. Nej, man kan
da ikke sige *det bodes der*
på, det må stadig være *bø-*
des. Annoncen er forfattet af
vores reklamechef, og re-
klamefolk har det jo med at
tage gas på sproget indimel-
lem. Det er for at vi andre
skal lægge mere mærke til
annoncerne, det virker altså
lige som store typer, billeder
og farver.

Hvis De og mange andre
målløse mennesker har dis-
kuteret vores annonce og vist
den frem til højre og venstre,
så har den måske givet os et
par ekstra abonnenter. Det
siger annoncens forfatter i
al fald, og han er ikke spor
bodfærdig.

Med venlig hilsen.

E.H.

? Hvad er den oprindelige
betydning af ordet fascinerer?

Erik A. Nielsen
Valby

! Ordet findes i mange
europæiske sprog, og det
stammer fra det latinske
fascinum der betyder 'troid-
dom' eller 'fortryllelse'. En
beslægtet ordrod med en til-
svarende betydning findes i
græsk, men så er der faktisk
lukket. Det er ikke som i
mange andre tilfælde at man
kan jage ordet tusinder af år
tilbage og ane mystiske og
spændende forbindelser mel-
lem ord og forestillinger som
i vore dage intet har med
hinanden at gøre.

Det ser mærkeligt nok ikke
engang ud til at være be-
slægtet med det latinske ord
fascis, der betyder 'bundt',
'knappe'. (En økse stukket
gennem en *fascis* var et gam-
melromersk statssymbol som
i 1920'erne blev overtaget af
fascisterne i Italien). Ordet
fascis er beslægtet med for-
skellige andre ord der betyder
noget med 'bånd' eller 'binde'
(muligvis er det også beslæg-
tet med *bast*), og det ville jo
passe så smukt at forestillin-
gen bag *fascinere* var den
samme som i *tryllebinde*,
fængsle, *gribe*, *holde fangen*.

Men altså – desværre!

E.H.

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4
gange om året, og abon-
nementsprisen er kr. 35,00 pr.
årgang. Man kan tegne abon-
nement ved at skrive eller
ringe til forlaget Arena. Alle
henvendelser om adressefor-
andring, fejl ved bladets le-
vering osv. bedes derimod
rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustra-
tioner er tilladt når kilden
angives.

hej Mål og Måle

Hvad betyder frikadeller
Hvad betyder medister
Hvad betyder risotto
Hvad betyder ymer
Hvad betyder vælling
Hvad betyder salat
Hvad betyder kvark
Hvad betyder fromage
Hvad betyder labskovs
Hvad betyder gullasch
Hvad betyder margarine

Hilsen Inger, 10 år,
Virum

Kære Inger

Det er jo et helt lille digt du har lavet der, og først troede jeg faktisk slet ikke det var alvorligt ment. Men jeg skal nok prøve at svare på dit brev så godt jeg kan.

Det der kan forvirre lidt er at ordet »betyde« selv kan betyde flere forskellige ting. Hvis du møder ordet »dromedar« og ikke kender det og så spørger nogen hvad dromedar betyder, så vil du nok synes du får et rigtigt svar hvis den du har spurgt tager dig med i Zoologisk Have og viser dig en dromedar. Men når du nu spørger hvad »frikadelle« betyder så bliver du ikke tilfreds ved at komme ud i køkkenet og se hvordan sådan nogen bliver lavet. Det er nemlig noget andet du spørger om. Ellers kunne man jo let svare dig: »Frikadelle betyder jo altså frikadelle og frikadeller ser sådan her ud.« Men det du vil vide er ikke *hvad* sproget peger på men *hvordan* det peger. Ordene både *peger* og *maler*, men det maleriske ved ordene falder væk ved daglig brug. Ordet »vindue« hed engang »vindøje«, det pegede på det samme men

det malede det på en anden måde, ja vores nuværende ord »vindue« maler jo slet ikke mere, ordene bliver faktisk kedeligere og kedeligere.

Det du spørger om er altså hvordan ordet »frikadelle« maler frikadellen, hvordan sproget ser den. Og grunden til at du spørger er nok at du ligesom kan mærke at sådan et underligt ord må male på en eller anden måde, men du kan ikke rigtig se hvordan. Ordene er blevet tomme, selvfølgelig betyder de noget, men det er ikke til at se hvorfor eller hvordan. Og det er ikke fordi du bare er ti år du ikke kan se det, det er der ingen danskere der kan. Det jeg kan fortælle dig er heller ikke hvordan de ord du nævner maler, men hvordan de *har* malet engang. Og det kan jeg fordi jeg har læst en masse gamle bøger hvor man kan se hvordan folk engang oplevede ordet, hvordan ordet engang malede. Hvis du havde spurgt om hvad ordene peger på havde du fået madopskrifter osv. til svar, men når du spørger om hvordan de maler får du i stedet nogen små *ord-historier*.

Ja og nu tror jeg også snart vi kan komme i gang. De er ikke alle sammen lige sjove, men nu ser vi på dem – i din rækkefølge.

Frikadelle

Det ord hænger sammen med et fransk ord der hedder »frikasser« og betyder at hakke i småstykker, du kender det sikkert fra »frikassé«. Ordet er altså lavet af franske dele men pudsigt nok findes ordet »frikadelle« ikke på fransk.

Medister

Ordet er sammensat af *med* og *ister*. Det er lånt fra tysk hvor det hedder *Mettwurst*, *Mett* betyder (svine)kød (og er i familie med dansk *mad*) og *Wurst* bety-

der pølse. Men dengang vi lånte ordet forstod vi ikke rigtig det der »Wurst« og lavede det om til ordet *ister* som dengang var mere kendt og som betyder indvolde.

Du undrer dig måske over at jeg taler om at *låne* ord, det lyder som om vi skal aflevere dem tilbage. Det er desværre ikke noget særlig heldigt udtryk, det det handler om er noget med at danskerne på et visst tidspunkt er begyndt at efterligne og overtage et tysk ord. Men rigtigt lånt det har vi jo ikke, for tyskerne har det endnu.

Risotto

På italiensk betyder *riso* ris og *-otto* er en lille endelse man kan sætte på ordene bl.a. for at betegne noget småt og rart. Ordet betyder altså noget i retning af lille, hyggelig risret, og dengang vi lærte retten at kende fulgte ordet med.

Ymer

er et gammelt dansk ord, eller rettere: et navn. Det stammer fra den gamle nordiske gudelære. Du kender nok Thor og Odin. Ymer var en jætte der udelukkende levede af at drikke mælken direkte fra en kos yver. Ordet var vistnok gået helt i glemmebogen indtil mejerierne fandt på at bruge det som navn på et mælkeprodukt. Og det var jo egentlig en meget god idé.

Vælling

Her har vi hverken lånt eller efterlignet noget. Det er en afledning til et gammelt, dansk ord *vælde* der betød 'koge'. Dvs. ordet betød 'det der er kogt'.

Salat

Så er vi igen i det fremmede. Italiensk *salata* eller *insalata* betød oprindeligt en ret tilberedt med salt. Da bl.a. cikorie-

planten var en vigtig del i denne ret kom ordet til at pege på planten i stedet for på saltet. Sådan kan det altså også gå.

Kvark

Det er igen et ord som mejerierne har indført. Det kommer gennem tysk fra slavisk hvor det også betyder et mælkeprodukt.

Fromage

Det er en pudsig en. På fransk, hvor det kommer fra, betyder ordet 'ost', og det er jo noget helt andet. Det har en lang og indviklet historie som der ikke er plads til her, men hvis du tænker på at ost i Frankrig er en dessert er du måske lidt hjulpet til at forstå at ordet kan betyde to så forskellige ting.

Labskovs

Vi har ordet fra engelsk men hvor det ellers kommer fra og hvordan det maler taber sig i det uvisse. Det er nemlig ikke alle ord man kan spore tilbage i historien, og *labskovs* er altså et af mysterierne.

Gullasch

Den er lettere. Den stammer fra ungarnsk hvor den betyder fårehyrdens ret.

Margarine

Den sidste er et særligt slags ord, for det er et man kunstigt har lavet, ja man har endog det fødselstidspunkt, nemlig 1813. Det var franskmændene der stod og skulle bruge et ord til at betegne en smøragtig masse. Ordet blev dannet af det græske *margaron* = perle, på grund af farven.

Og nu håber jeg så at du er mæt og tilfreds ovenpå alle de her madord.

Velbekomme!

Lars Anton Henriksen, f. 1945
Undervisningsassistent i dansk sprog
ved Københavns Universitet

Titler og adresser

Mange af dem der har læst Mål & Mæle nr. 3 1975 har bedt om titler på bøger om plansprog. Jørgen Kofod-Jensen og P. V. Bagger, der begge bidrog til plansprogsnummeret, har fundet de nedenstående ting frem, og de gør opmærksom på at folk der vil vide mere, kan henvende sig på de adresser der er med i listen.

Interlingua

Alexander Gode (red.): Interlingua-English Dictionary.

Gode & Blair: Interlingua Grammar, begge Fr. Ungar Publ., 2. udg. 1971.

H. Jacob: On the choice of a common language, Pitman & Sons, London 1946.

H. Jacob: A planned auxiliary language, Dennis Dobson, London 1947. (NB: Jacob kalder latino sine flexione ved navnet interlingua og omtaler i øvrigt IALA's arbejder).

Unesco: Scientific and technical translating and other aspects of the language problem, 1957, og senere udg.

Pierre Burney: Les langues internationales (Collection »Que sais-je?«), Presses Universitaires de France, 2. udg. 1966.

Eugen Wüster: Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik, Bonn 1966, og senere udg.

Adresser:

Interlingua Information, Juvelvej 25,
5000 Odense, eller:

Ellegårdspark 79, 3520 Farum.

Esperanto

Helmar Frank: Thesen zur deutschen Sprachpolitik. Informationsdienst des deutschen Instituts für Bildung und Wissen, ibw-Journal, feb. 1974, Heft 2.

P. V. Bagger: Plansprogstanken, dens idé og historie. Mål og Mæle, nr. 3, 1975.

Pierre Janton: L'espéranto. »Que sais-je?« No 1511. Presses Universitaire de France, 1973.

Margaret Hagler: The Esperanto language as a literary medium. Indiana University. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, USA. 1971.

Ib Schleicher: Systematikken i esperanto (48 s.). Esperantoforeningen for Danmark, 1974.

G. Waringhien (red.): Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto (1344 s.). SAT, 67 Avenue Gambetta, Paris – 20. 1970.

Friis og Frey: Store Esperanto-Dansk ordbog og Store Dansk-Esperanto ordbog. Dansk Esperanto Forlag, Åbyhøj.

William Auld: A first course in Esperanto (31 s. plus 6 kasettebånd). Channing L. Bete Co., inc Greenfield, Mass., USA. 1972.

L. Friis: Esperanto lærebog. Dansk Esperanto Forlag, Åbyhøj. 1963.

(*Kit Bisgård* og *P. V. Bagger* har nyt dansk indlæringsmateriale under udarbejdelse).

Adresse:

Ib Schleicher. Ved Bellahøj 21,13, 2700 Brønshøj. Tlf. (01) 28 83 01.

Esperantos indholdsform

»Er de internationale hjælpesprog sprog« spørger Henning Spang-Hanssen (S-H) i en artikel i Mål og Mæle nr. 3, 1975, og man må sige, at problemformuleringen i artiklens første del er præget af stor klarhed. Ligeså understregningen af, at forskellen mellem filosofiske og »naturalistiske« plansprog dybere set er knyttet til deres betydningsside, til indholdsformningen.

Men ved den efterfølgende behandling af de »naturalistiske« plansprogs indholdsform har Spang-Hanssen mærkeligt nok valgt en model, der er alt for snæver til at kunne rumme en rimelig del af virkeligheden. Disse sprogs indholdsformning, ordenes betydninger, skriver Spang-Hanssen,

»kan kun stamme fra tosprogede ord-bøger, fx en esperanto-tysk ordbog eller en engelsk-interlingua ordbog« ... men ... »det er klart, at en sådan ordbog kan komme i nye udgaver, så at hjælpesproget kan følge med i ordforrådets vækst og i andre ændringer af indholdsformningen i det naturlige sprog«.

En sådan beskrivelse er muligvis dækkende for en hel del plansprog – eller sprogplaner – på projektstadiet. Da der imidlertid ikke i artiklen tages forbehold, må læsere uden særlig forhåndsviden om emnet få det indtryk, at også espe-

ranto udvikler sin indholdsform på denne måde, altså ved nye udgaver af en esperanto-tysk ordbog. På den anden side vil selv et begrænset praktisk kendskab til esperanto afsløre, at et sådant satellitforhold ikke eksisterer, og jeg står derfor helt uforstående over for fremkomsten af denne besynderlige misantydning.

Men hvordan foregår indholdsformningen så for esperantos vedkommende? Det kan man få en hel del at vide om i litteraturen, og det ville have virket rimeligt, om Spang-Hanssen enten havde bygget videre på disse oplysninger eller – ifald han er uenig – havde imødegået dem. Heller ikke med hensyn til betegnelser sporer man nogen indflydelse fra nyere litteratur, idet Spang-Hanssen næsten konsekvent anvender historisk betingede, gammeldags udtryk, som nu næsten kun bruges af dem, der betragter sagen fra et skrivebord. Det drejer sig om betegnelser som »hjælpesprog« eller »kunstsprog« overfor »naturlige sprog« eller »levende sprog«, hvor man nu benytter »plansprog« eller »konstruerede sprog« overfor »nationalsprog« eller »etniske sprog«. Lad mig blot henvise til et par enkelte publikationer:

Margaret Hagler: *The Esperanto Language as a Literary Medium* (doktordisputats 1971).

Fokuso. (Interlingvistisk bibliografisk tidsskrift, red. dr. Ebbe Vilborg).

Ordforrådet overlades til livet selv

Men tilbage til indholdsformningen som den i meget grove træk kan skitseres ved hjælp af referater og citater fra litteraturen. Det er vigtigt at notere sig Zamenhofs egen holdning til det grundlag han lagde frem, altså til de af ham selv udarbejdede ordbøger: Esperanto-russisk (1887), russisk-esperanto (1888) og endelig esperanto-tysk (1889) der senere dannede grundlag for den sekssprogede »Universala Vortaro« (1893), esperantos første officielle ordbog.

Zamenhof sørgede bevidst for, at disse ordbøger kun indeholdt de mest nødvendige elementer, således at fastsættelse af ordenes præcise betydninger samt udvidelser af ordforrådet blev overladt »til livet selv«, som han udtrykte sig. Denne dristige politik lod sig formentlig kun realisere, fordi esperanto næsten lige fra starten viste sig i stand til at tiltrække forfattere og digtere i stort tal. Mens sprogets brugere endnu var få og boede spredt, var de direkte kontakter mellem disse for sporadiske til, at der på denne måde effektivt kunne lanceres betydningsmæssige nuanceringer i forhold til de eksisterende ordbøger. Forfatterne havde derimod via deres værker mulighed for at komme ud til alle brugere – og til hinanden – med deres nuanceringsforslag. Alene i perioden frem til første verdenskrig tæller man let 60–70 forfattere fra ca. 15 lande, som fik offentliggjort større eller mindre originale litterære værker på esperanto. De fleste af disse forfattere virkede også som oversættere, og i denne tidlige periode blev det den oversatte litteratur, der fik størst betydning for indholdsformningen.

I sin bog »Eseo« (1956) beskriver prof. Gaston Waringhien den betydning, som oversættelser har haft for flere nu

højt udviklede europæiske sprogs opblomstring, og han fortsætter (s. 49):

Hvis oversættelser har så stor betydning for nationale sprog, hvor meget væsentligere er de så ikke for et konstrueret internationalt sprog! Kun gennem oversættelser kan dette suge den livskraft til sig fra de nationale sprog, som det behøver for selv at blive levende tale; kun gennem oversættelser kan dets ords betydninger defineres og stabiliseres; kun gennem oversættelser kan ordskatten beriges, udtrykkene gøres fleksible og sproget forsynes med præcis og elastisk syntaks.

Zamenhof oversatte selv i udstrakt grad litterære værker fra flere sprog, og da russisk, polsk og tysk var de sprog, han beherskede bedst, udvidede han ofte i praksis betydningen af ord taget fra f.eks. fransk med de bibetydninger, som de tilsvarende ord havde i russisk eller tysk. På den ene side kom han herigenem på grund af sin enorme prestige til at øve stor indflydelse på den tidlige indholdsformning, men på den anden side kunne selv hans sprogbrug jo kun slå rod i esperanto i det omfang samtidige og senere forfattere og brugere accepterede den, og det skete trods alt ikke i alle tilfælde.

Esperanto anvendes professionelt

Efter første verdenskrig var den originale litteratur, især poesien, nået gennem sit eksperimentelle, noget famlende stadium, og den begyndte for alvor ved siden af den oversatte litteratur at øve indflydelse på indholdsformningen. I sin bog »Lingvo kaj Vivo« (1959) skriver prof. Waringhien (s. 331–332):

... gode skribenter, forfattere, poeter ... og lidt efter lidt også almindelige brugere ... vælger blandt deres egne sprogs

muligheder og afprøver på den internationale scene forståeligheden af den eller hin metafor, virkningen af dette eller hint billede, dette eller hint nye ords billedskabende virkning. Nogle af disse prøver falder heldigt ud, mange ikke; af og til lancerer en forfatter eller taler en særlig strålende formulering, som trækker andre billeddannelser med sig ... og gennem en sådan konstant konfrontation af eksperimenterende forfattere og det udvælgende publikum opnås en sortering af disse nyskabelser – almindelig accept af nogle, afvisning af andre ...

Waringhien lagde ikke skjul på, at den vanskelige og meget omfattende proces langt fra var afsluttet i 1959. I dag kan vi konstatere, at den stadig står på, men – som antydning af følgende tre eksempler – med større bredde end dengang og med mange nye facetter:

1. Japan og Kina var før 1959 næsten ene om at repræsentere Asien, hvad angår litteratur på esperanto. I 1960 sluttede Vjetnam sig til, og har siden udsendt en stadig strøm af oversatte legender, fortællinger, romaner og noveller.

2. Radioen er blevet en mere stabil og betydelig faktor siden 1959. Radio Warszawa sender nu på 17. år, og har udvidet til tre daglige udsendelser. Men der går ikke alene meddelelser den ene vej. I 1975 modtog esperanto-redaktionen over fire tusinde lytterbreve fra det meste af Europa (konkurrencebesvarelser ikke medregnet). Denne professionelle, journalistiske anvendelse af esperanto øver naturligvis indflydelse på sprogets indholdsformning. Et håndgribeligt udtryk herfor er de blade af en »radio-esperanto-ordbog«, som redaktionen udgiver. Heri besvares lytterspørgsmål om sprogbrugen i udsendelserne, og redaktionen definerer betydningen af nye ord, som

den finder det ønskeligt eller nødvendigt at anvende.

Næstflest udsendelser på årsbasis har Radio Peking, fulgt af Radio Bern.

3. Ungdomsarbejdet har undergået betydningsfulde ændringer siden 1959. Større kontakt til strømninger i tiden, konkrete internationale projekter og et voksende geografisk virkeområde har medført øget internationalt samkvem. Desværre er indflydelsen heraf på esperantos indholdsformning ikke nærmere udforsket, men en enkelt iagttagelse fra en ungdomskongres i 1970 i Graz i Øst-rig berører dog emnet. I »Literatura Foi-ro«, nr. 2, 1970, skriver prof. Szerdahelyi bl.a.:

... ca. 150 unge, 18–25 år, fra en snes lande boede på samme sted, blev rystet sammen, diskuterede og morede sig. De brugte sproget fuldstændig levende, glat og naturligt. ... typisk blandt unge er deres hyppige brug af efterstavelserne –UM– og –AJ–. Disses noget ubestemte og elastiske betydning, med stænk af spøgefuldhed, ironi og hemmelighedsfuldhed, gør dem til velegnede »antydningselementer« ...

Szerdahelyi nævner derefter en række eksempler på tildels nydannede ironisk-spøgefulde ord og vendinger, som er karakteristiske for stilen i de unges talesprog, og han slutter:

Det ser ud til, at tiden er moden til en bredt anlagt undersøgelse af stilendenser i esperanto som talesprog.

Associationer må tilegnes gennem brug

Mens denne undersøgelse af talesproget stadig lader vente på sig, så har der allerede i nogle år foreligget en bedømmelse af esperanto som skriftsprog, nemlig i en doktordisputats af Margaret Hagler: »The Esperanto Language as a Lite-

rary Medium: A historical discussion of Esperanto literature, 1887–1970, and a stylistic analysis of translated and original Esperanto poetry». Centrale spørgsmål med relation til vort emne formuleres på s. 157:

Hvor virkningsfuldt kan digtere anvende esperanto som litterært medium? Et sprog som ikke er deres modersmål, og som ydermere er et konstrueret sprog? ... (og s. 166): ... kan esperanto ord have udviklet de rige associationer, den rigdom af bibetydninger, der synes at være en forudsætning for litteratur, og især for poesi?

Overfor sådanne spørgsmål slog Margaret Haglers hidtidige, teoretisk prægede interesse for plansprog ikke til, og efterhånden som ideen til en disputats tog form, blev det nødvendigt for hende at lære esperanto. Den regelmæssige grammatik gør uden al tvivl sproget lettere at lære, skriver hun og fortsætter s. 302):

... men dets system af associationer og bibetydninger må, ligesom andre sprogs, tilegnes gennem brug, ved omgang med dem der taler det, og ved læsning af værker af dem der skriver det.

Til denne personlige erfaring kommer så de detaljerede analyser af oversat og original poesi. Som eksempler citeres resultaterne af enkelte af de mange analyser:

... William Auld's esperanto-oversættelse af »The Seafarer« (ca. år 950) ... tåler let sammenligning med tre moderne engelske versioner, inklusive den af Ezra Pound. (s. 204).

Rossetti's oversættelse af Dylan Thomas: »And Death Shall Have No Dominion« viser, at esperanto kan benyttes med stor succes som medium for det 20. århundredes poesi, med dens stærkt individuelle og snart lunefulde,

snart forsættligt dunkle og tvetydige karakter. (s. 299).

... ved slutningen af Anden Periode (1920–1939) var dette at skrive original poesi på esperanto ikke længere et dristigt eksperiment udført af forholdsvis få entusiaster. I virkeligheden kunne original esperanto poesi allerede i 1939 tåle sammenligning med poesien på mange nationalsprog. (s. 331–332).

Hermed har Margaret Hagler lagt op til en positiv besvarelse af de formulerede spørgsmål, og hun konkluderer bl.a.:

En analyse af esperanto oversættelser af væsentlige engelske værker, såvel som af original esperanto poesi, har vist, at esperanto er et litterært sprog med egne karakteristiske træk, og at dette sprog faktisk har mange fascinerende og betydningsfulde ressourcer som litterært medium: det er præcist, smidigt og tillader størst mulig udnyttelse af ordstammer, det har synonymer og rige muligheder for rim. På grund af den arv, der er nedlagt i esperantos ordforråd, på grund af sprogets uafhængige eksistens i næsten et århundrede, og på grund af brugen af esperanto i dagligdagen og som litterært medium, har esperanto ord udviklet en tradition af associationer og bibetydninger.

... esperanto har tiltrukket fremragende digtere, som har valgt at benytte dette sprog fremfor deres modersmål til litterære værker.

At vælge et plansprog som litterært medium er noget nyt i litteraturens verden, men det er en udvikling, der på relativt kort tid er blevet fast etableret, og som nu besidder en blomstrende litterær tradition. Ved sin blotte eksistens udgør denne tradition en

udfordring til to antagelser, som – skønt de er meget udbredte – ikke nødvendigvis er rigtige: (1) at sprogene er så tæt knyttet til nationale kulturer, at de er synonyme med dem; og (2) at ingen litterær udfoldelse er mulig undtagen på etniske og nationale sprog. (s. 388–389).

Esperanto-toget kører allerede

S-H's model til beskrivelse af indholdsformningen må på den her skitserede baggrund anses for forældet med adskillige årtier, når han ønsker, at den også skal dække esperanto. De efterfølgende betragtninger over problemer i forbindelse med at få indført et plansprog bliver som følge heraf heller ikke særlig træffende.

Dybere set er vanskelighederne ved at få indført et plansprog i princippet de samme som dem man altid møder, når der skal indføres reformer af en størrelsesorden, som kræver opbrud fra tilvante grundlæggende tankegange. Disse principielle vanskeligheder er beskrevet af Thomas S. Kuhn i hans bog »Videnskabens Revolutioner«, og består meget kort sagt i, at det er næsten umuligt for fagfolk at foretage et sådant opbrud. De bagatelliserer hellere »det nye«, og i givet fald »undlader de at se« en del af virkeligheden, eller de anser distraherende kendsgerninger for »falske« på en eller anden måde, og fortsætter i lang tid som om »det nye« slet ikke eksisterede (ignoreringsfasen).

Umiddelbart kunne man tro, at en sådan beskrivelse kun dækker »gamle dage«, og vi trækker i dag på smilebåndet ad datidens lærde, der, selv efter at de første jernbanetog kørte i praksis, endnu diskuterede om dette var muligt. Men hvor er egentlig den principielle forskel, når f.eks. en russisk professor endnu for

få år siden i en iøvrigt fortrinlig universitetslærebog om sprogvidenskab (100000 eksemplarer!) kunne betegne esperanto som en laboratorieopfindelse, der nok har en vis »rent praktisk« anvendelighed, men som kun eksisterer udenfor stilistikken?! Han kunne jo også bare ude i praksis have overbevist sig om, at »toget allerede kører«.

Ved realistiske betragtninger kommer man selv i dag næppe udenom at se på Kuhn's »vilkår for større reformer« som en naturlig del af virkeligheden, måske endog som en rimelig stabiliserende og sorterende faktor.

Som beskrevet i artiklen »Plansprogs-tanken, dens idé og historie« i Mål & Mæle, nr. 3, 1975, hører indførelsen af et plansprog til gruppen »større reformer, der kræver opbrud fra tilvante grundlæggende tankegange«. At denne reform er underkastet Kuhn's »vilkår«, er derfor en naturlig ting. Men ude omkring i verden er »ignoreringsfasen« nu ved at være overstået. I »Hungara Vivo«, nr. 1, 1975, skriver prof. Szerdahelyi således efter en gennemgang af nogle russiske sprogvidenskabelige værker fra første halvdel af dette årti:

Af eksemplerne fremgår, at nutidig videnskabelig litteratur ikke længere kan forbigå det faktum, at esperanto eksisterer og fungerer.

Mon »ignoreringsfasen«s begyndende ophør snart bliver mærkbart også på vore breddegrader?

P. V. Bagger.

Den sølle kurér

I plansprogsnummeret av Mål & Mæle (nr. 3, 1975) opstiller professor Henning Spang-Hanssen spørgsmålet om enkelt- eller dobbeltkonsonanter i f.eks. interlinguas ord. Nu kunne en læser måske tro, at der er frit valg mellem to muligheder, fordi *nummer* har to *m*'er på dansk og *kurér* ét *r*.

Men sådan er det ikke. For at sikre den rigtige bedømmelse av problemet vil jeg fremføre familien *Numero* og familien *Currer*; betyder henholdsvis *et nummer* og *at løbe*. (Se Interlingua-English Dictionary, Fr. Ungar 1971).

Til nummer-familien hører følgende afledninger (for at spare plads springes oversættelserne over).

Av *numero*: *numeral*; *numerario*; *super-numerari*; *numeric*; *numerosa* – *numerositate*; *numerar* – *numerabile* – *innumerabile* – *innumerabilitate*, *numeration*, *numerator*, *enumerar*.

Og løbe-familien har disse medlemmer:

Av *curre*: *currero*; *curriculo*; *currente*; *cursive* – *cursiva*; *cursor*; *curso* – *cursero*; *cursa*; *accurrer*; *concurrer*; *decurr*–; *discurrer*; *excurr*–; *incurrer*; *intercurr*–; *occurrer*; *percurrer*; *precurr*–; *recurrer*; *succurrer*.

Den sølle *kurér* er vist allerede, *numrisk* set, *konkurreret* ud av andre danske ord!

Jørgen Kofoed-Jensen

Arena - abonnementsserie 1976 til halv bogladepris

Januar GYNTHER HANSEN: STEMME FRA PROVINSEN

Februar KARSTEN HØYER: SKYERNE

Februar BODIL JOHANSEN: UD FRA NULPUNKTET

Marts JØRGEN GUSTAVA BRANDT: JATHARAM

Marts JØRGEN GUSTAVA BRANDT: REGNANSIGT

April JESS ØRNSBO: DULLERDAGE

Maj HENRIK BJELKE: YOYO

August LEIF HJERNØE: HVERDAG

September PETER SEEBERG: GENSIDIG BERØRING

(tillæg 1 til DINOSAURUSENS SENE EFTERMIDDAG)

Oktober GUDBERGUR BERGSSON: DET SOVER I DYBET

November SEVERO SARDUY: COBRA

Forlang brochure ved henvendelse til

ARENA, FORFATTERNES FORLAG,

Hald Hovedgaard, 8800 Viborg

Tidens bøger til det halve af tidens pris

Lidt om at oversætte

Al debat om problemet, om et sprog er mere eller mindre logisk end et andet, forekommer mig ikke så lidt overflødig, fordi Knud Togeby (MÅL OG MÆLE 4, 1. årgang) har ret i at alle sprog er lige gode til at udtrykke det de har brug for at udtrykke. Heri kan de jo vanskeligt sammenlignes, bl. a. fordi den slags sammenligninger uvægerligt fører til nationalistisk vrøvl a la »mit sprog er bedre, kønnere, mere logisk osv. end dit.«

Det umuliges kunst

Problemerne opstår først, når man begynder at oversætte fra et sprog til et andet. For her er det jo sådan, at selve de konkrete ord, som man let kan finde oversættelsen på i enhver tosproget ordbog (såsom *brød*, *vindue* m.m.) alligevel ikke betyder det samme. Således er *window* noget andet end *vindue* (de ser anderledes ud, åbnes og lukkes anderledes) og *brød* noget andet end *chléb* (de ser anderledes ud og smager helt forskelligt), selvom de står som oversættelser af hinanden i enhver engelsk-dansk ordbog, og ville stå som sådan i en dansk-tjekkisk ordbog, hvis sådan en eksisterede – hvad den jo desværre ikke gør.

Altså er det vanskeligt at overføre en tekst fra et sprog til et andet? Det er det unægtelig, og personlig synes jeg, at kunsten (af *at kunne*) at oversætte er det umuliges kunst – og det kan jo selv uoversættelighedens profeter være tilfredse med.

Det er let at blive skældt ud, lét ud, ynket osv., når man er oversætter. Når man praktiserer denne form for sublimt forræderi (for at henvise til det gamle, noget billige og overfladiske ordsprog, som O. Stig Johansen lod stå som overskrift for sit indlæg i MÅL OG MÆLE 2, 1975), så bliver man jo nødt til at skubbe alle tanker om uoversættelighed fra sig – og i stedet for blot at gruble om oversætteligheden af det ene eller det andet, prøve at gøre noget ved det. Indrømmet, der er udtryk, der ikke kan oversættes *helt* dækkende; O. Stig Johansen nævner ordet *hyggelig* – selv kunne jeg, efter mange års oversættervirksomhed, opremse mange andre. Ligeså godt kunne man nævne flere eksempler på forskelle mellem f.eks. dansk og tjekkisk, forårsagede af sprogmæssige, dvs. grammatiske, men også forskellige andre forhold: geografiske (hav : ikke hav, bjerge : ikke bjerge, store floder : ingen

store floder), klimatiske, historiske, samfundsmæssige og andre. Man kunne også sige det på den måde, at forskellige sprog har brug for at udtrykke forskellige ting.

Oversætterens virkelighed

Men mere interessant er det jo at overveje problemet lidt anderledes, måske mere konstruktivt. Man kan for eksempel lade sig inspirere af den også i anden sammenhæng hyppigt inspirerende Villy Sørensen, der siger (Digteren og virkeligheden, i: Hverken-eller, Gyldendal 1963):

»For at levere et eksempel på forskellen mellem sproglig konvention og digterisk, dvs. sproglig kvalitet, er det ikke nødvendigt at slå en lille digter oven i ho-

vedet med en stor; det er nok at undersøge hvad en stor digters tekst kan komme ud for når den oversættes til et fremmed sprog. Oversættere har ofte en finsans for hvad man kan sige og hvad man ikke kan sige, og de kommer ofte til det resultat, at man på deres sprog ikke kan sige det, som digteren har sagt på sit eget. Oversætteren skriver (hvis det må være tilladt at oversætte ham): »Stationsforstanderen skiftede frakke til togets ankomst. 'Det er dog fordømt som tiden går,' sagde han.« Men digteren, Herman Bang, skriver: »Stationsforstanderen skiftede frakke til toget. 'Satan til lidt forslag i tiden,« sagde han« ... Og en sådan sammenligning er tilstrækkelig til at illustrere forskellen mellem det sløvt konventionelle og det personligt fortolkende forhold til virkeligheden.«



STATIONSFORSTANDEREN SKIFTED
FRASSE TIL TOGET.

Her er jo lidt af hvert. En oversætter er – eller burde være – sig bevidst, at han kun er en tjener, en der skal gengive det fremmedsprogede værk så godt som muligt. Og det vil jo ikke sige, at man er sløvt konventionel i stedet for personligt fortolkende. Det er digteren, der er personligt fortolkende, men ikke oversætteren, hvis opgave er jo ikke at fortolke virkeligheden, men at fortolke det digteriske værk (som altså for ham er den virkelighed han skal være personligt fortolkende overfor, men helst ikke for meget, fordi så lider forfatteren igen!) Villy Sørensen har et forbehold i ordet *ofte* og man må gå ud fra at f.eks. H. C. Branner eller Ole Sarvig ikke er sløvt konventionelle, når de oversætter Shakespeare, heller ikke Benny Andersen, når han oversætter Peter Weiss, eller Hen-

ning Ipsen, når han oversætter Sjöwall-Wahlöö. Det drejer sig åbenbart om oversættelsens kvalitet.

Om at bande på dansk og på tjekkisk

Men lad os dvæle lidt ved vanskelighederne. Jeg har lige lavet en ny oversættelse af Herman Bangs lille roman Ved Vejen (der har allerede været to oversættelser i tyverne; der oversættes ikke så lidt hos os), og jeg er i stand til at bedømme dem. Men mon vanskelighederne ikke snarere skyldes sproglige, sprogligt-sociologiske og tidsmæssige faktorer end den eventuelle oversætters uduelighed – som dog selvfølgelig også spiller med, ingen af os er vel fuldkomne. Hvis man nu, som udgangspunktet, tager forstander Bais indledende replik, så er det allerede



PAN PŘEDNOSTA SI PŘEVLÉKL
KABÁT K VLAKU.

det første ord, som volder en tjekkisk oversætter vanskeligheder. Der er nemlig stor forskel på den måde man bander på i de forskellige sprog. Ordet *satan* lyder meget harmløst (gjorde det forresten også, da bogen blev skrevet – men man oversætter jo til nutidssproget!), næsten lidt komisk på tjekkisk. Således ville det også være uforståeligt at oversætte bogstaveligt, når Agnes Linde, præstedatteren, siger: »Det ligner en vis Mands forstue.« Hvad skal man så erstatte (oversætte) ordet med? For slet ikke at sige noget om det allestedsnærværende *sgu*, som heller ikke kan erstattes med noget lignende. For i modsætning til dansk (og engelsk) er de tjekkiye eder ikke blasfemiske, men snarere korporlige. Som Sir Cecil Parrott siger i indledningen til sin nye oversættelse af Den gode soldat Svejk: »En videre komplikation er det tjekkiske sprogs rigdom på eder («bad language») i sammenligning med vores. Sammen med andre slaviske sprog og med tysk har tjekkisk et imponerende forråd af eder i alle mulige intensitetsnuancer ... Finder læseren en vis ensformighed i de ord oversætteren har valgt, vil han forhåbentlig være sig bevidst, at musikeren må bevæge sig inden for sit instruments rammer («the bandsman has to operate within the limits of his instrument».)«. Parrott er ikke den første, der sammenligner en oversætter med en udøvende musiker – og instrumentets begrænsninger, det er jo igen problemet om hvad man kan og ikke kan sige. Men lad os vende tilbage til Herman Bang på tjekkisk – og en vanskelighed til.

Mand og kone

Det drejer sig om den måde personerne tiltaler hinanden på. Således er det utænkeligt på tjekkisk i dag, at konen er dus med sin mand, men samtidig bruger

hans (og sit eget!) efternavn som tiltaleform. Man kan ganske vist gøre det, men det lyder ikke neutralt, som det jo gør hos Bang – gamle fru Linde siger *Linde* til pastoren, Katinka siger *Bai* til sin mand (fornavnet bruger hun kun »til mere tvivlsomme meddelelser«) og *Huus* til forvalteren, som jo slet ikke har noget fornavn i bogen! Og omvendt: hvad gør en dansk oversætter, når han eller hun oversætter en tjekkisk bog? Kommer så personerne til at bruge efternavn og være dus?

Eller et andet eksempel: tjekkisk har langt flere diminutiver (formindskelsesord: *morlil*) end dansk. Skal man så, når man oversætter til dansk, bruge så mange, som der er i den tjekkiske tekst? Og skal man omvendt kun bruge de få, som der er i en dansk tekst? Så ville det jo se lidt unaturligt ud. En lille novelle af Ladislav Fuks (Da lyset brændte ned, i: Noveller fra Tjekkoslovakiet, Gyldendal 1969) har 10 diminutiver, Else Westh Neuhards danske oversættelse har tre gange ordet *lille* – og resten af dem falder simpelthen under bordet. Og det er jo sådan set i orden, fordi man skal rette sig efter hvad man kan sige (!) på sit eget sprog. Går der noget tabt fra originalteksten? Unægtelig, men det kan simpelthen ikke være med.

Gammelt og nyt

Et andet stort problem af de mange der er – nu ikke længere Bang – opstår med ældre værker. Oversætter man Shakespeare eller Holberg, hvorvidt skal man forsøge at være præcis (f.eks. beholde alle tidsbestemte træk, uforståelige idag) og hvorvidt skal man »modernisere«? Skal man arbejde ud fra det princip, at værket burde, så vidt muligt, virke på den nutidige læser eller tilskuer på samme måde det virkede på Shakespeares eller Hol-

bergs samtidige? Det er et rimeligt princip, synes jeg, men så bliver man jo nødt til at modernisere forholdsvis kraftigt; og her har en oversætter af Shakespeare (og Holberg) den fordel, at han ved at oversætte værket skal gøre det forståeligt for dagens publikum, mens englænderne (og danskerne?) idag jo ofte er ude af stand til at forstå alt hvad der bliver sagt i et Shakespeare ((Holberg)-stykke.

Men selv med forfattere som Herman Bang – altså ikke så gamle som Shakespeare eller Holberg – kan en oversættelse have sine fordele. Ikke så meget den, at oversætteren bliver nødt til at fortolke udtryk, som en udførligere dansk udgave skal forklare i noter, men snarere den, at værket bliver »renset« for uønskede associationer, som forfatteren ellers sikkert ville sige nej tak til; de er blevet til ganske tilfældigt, tilvejebragt af sprogets udvikling. Således har man i en oversættelse af Ved Vejen ingen grund til at studse over, at *Pastoren knalder med Frøken Jensen*, at enkefru Abel siger *Bøsse* til sin datter eller/og til sin vordende svigersøn, og at forstander Bai synes, at *Svendsen sidder så rart og river den a som Femtemand*.

Oversættelsen som krompromis

Det kan være nok med eksempler: et nøglebegreb for en oversætter må da være kompensation. Så vidt det er muligt og så længe det ikke går over originalværkets rammer, burde man forsøge at kompensere de sproglige og andre træk, der er røget væk, med nogle andre. Her træder man jo på uhyre tynd is. Man skal bestræbe sig på ikke at berøve det oversatte værk unødvendigt meget, for så bliver man ikke nødt til at råde bod på så meget. Og her kommer vi igen tilbage til Villy Sørensen og til instrumentets begrænsninger. Selvfølgelig er der

forskkel på oversættere og oversættelser (også her er der nogle, der er brave folk men slette musikanter) – men man må, lige fra starten, være helt klar over at hver oversættelse er, til en vis grad, en kompromis-løsning, som kun kan tilnærme sig idealet (dvs. originalen), mere eller mindre.

Vi kan sikkert alle hurtigt blive enige om at der skal oversættes, selv til de »store« sprog, for slet ikke at tale om de »små«. Man kan jo ikke vente at fjorten millioner tjekkere og slovakker lærer dansk for at kunne nyde Herman Bang på originalsproget – og at fem millioner danskere lærer tjekkisk for at kunne nyde Jaroslav Hasek på originalsproget. Det er der jo for mange sprog til, og man skal kunne et sprog helvedes godt (for at sige det u-tjekkisk) for at få noget ud af en bog på originalsproget.

Oversættelsesfejl

Oversættes skal der altså – og så gælder det at få så gode oversættelser som muligt. Det er let, ofte altfor let, at finde fejl i oversættelser, både faktiske og indbildte. De faktiske drejer sig som regel om miljømæssige, konkrete ting. Hvis man nu tager f.eks. Else Westh Neuwards oversættelse af Bohumil Hrabals novelle *Begravelsen* (i samme Gyldendal-udvalg), kan man udpege at pissoirkummen var tjæret og ikke cementeret, at *spartak* ikke er en *Sparta-vogn* men simpelthen en *Skoda*, at *Et to tons Fad med anilin* lyder lidt besynderligt, det vejer faktisk kun 200 kilo, og at *Krejcarek* ikke er en kro, men en bakke og en gade i Prag. Men den slags er uundgåeligt og sådan set heller ikke så væsentligt, selvom der kan forekomme nogle meget komiske brølere af og til.

Mere væsentligt er det at undgå – eller at kritisere – sjuskeri, manglende omhu,

hastværk og lignende. Det er ofte villighed til at tage det første det bedste, ikke at dvæle ved et problem, som leder én til den forhastede beslutning, at sådan kan man ikke sige. Og det er måske det Villy Sørensen mener. Ofte er det ikke engang en beslutning fra oversætterens side, men upåpasselighed. Det er igen noget man – desværre – kan finde en del eksempler på. Jeg vil kun eksempelvis nævne to prøver på den slags fra Christopher Maa-løes oversættelse af B. S. Johnsons roman Christie Malrys eget dobbelt bogholderi. Johnsons højst ualmindelige og påtrængende sætninger bliver her ofte oversat til et højst jævnt og roligt flydende dansk. »In the image of yourself, Christie is, remember,« bliver til: »Christie er skabt i dit eget billede. Husk på det.« Pænt grammatisk ordnet – grundled, udsagnsled osv., men bare ikke hos Johnson. Og: »Defenceless under the cobalt gun, through the terror, Christie's mind

still worked,« bliver til: »Mens Christie lå forsvarsløs under koboltkanonen arbejdede hans tanker endnu.« De kursiverede ord er røget ud og hele sætningen er igen grammatisk uigennemskydelig – men spændingen, intensiteten, gruen, er alle gået deres vej.

Sådan noget er jo stadig til at finde i mange, altfor mange oversættelser – og netop sådan noget skal man undgå: ikke for Villy Sørensens skyld, men for oversættervirksomhedens skyld. Der skal nemlig oversættes sålænge der bliver skrevet. Ganske vist er originalen og oversættelsen som to paralleller, men man kan altid nære et overjordisk håb om at de mødes i uendeligheden. Og dér sidder jo både Herman Bang og B. S. Johnson – og de burde helst nikke med et tilfreds smil.

Frantisek Fröhlich f. 1934
oversætter
Prag

Kære Mål og Mæle - abonnent:

Det er os en glæde hermed at sende Dem nr. 1 af 3. (TREDIE) årgang. I den anledning beder vi Dem huske at påføre indbetalingskortet tydeligt navn og adresse.

Bemærk, at MÅL & MÆLE trods prisstigninger stadig kun koster kr. 35,00 om året.

Vi ønsker Dem et godt MÅL & MÆLE-år

Med venlig hilsen
redaktion og forlag

Dansk i Grønland

Dansk, der tales i Grønland præges på forskellige måder af isolationen. Dels har isolationen selv nok været med til at bevare nogle ordformer, der er blevet gammeldags, dels præges dansk i grønlandsk i visse henseender af, at den europæiske kontakt i Hans Egedes tid var dansk-norsk, og iøvrigt har engelsk og svensk nok haft en vis indflydelse på orddannelsen ved f.eks. minevirksomhed, hvor dansk af naturlige grunde er ordfattigt. Endelig har både Grønlands arktiske natur og den specielle politisk-administrative situation i Grønland skabt forhold, som ikke kendes i Danmark, og derfor også har krævet særlige udtryksformer. Endelig kan man sige, at det grønlandske sprog i begrænset omfang har påvirket dansk i Grønland.

Dyr

»Siden Erik den Røde slog anker ... har man talt om ørreder, eller laks, som grønlænderne kalder fiskene ...« stod der i en artikel i dansk søndagsavis i november 1975, som iøvrigt bar titlen: »Det grønlandske paradis, der blev opdaget ved en tilfældighed.« Stedet har da været kendt i århundreder af grønlænderne, og-

så at der også var ørreder ved denne elv, så nogen »opdagelse« var der ikke tale om i den forstand, at noget ukendt blev fundet.

Oppe ad den omtalte elv, Sarfartog, ligger der en gammel renjægerlejr, Eqalummiutt, lejren ved ørredelven. Det er ikke grønlænderne, der bruger *laks* om ørred i den forstand, at det ikke er nogen grønlandsk betegnelse, men det er en af særhederne i dansk i Grønland, at man har brugt/bruger ordet *laks* om ørred. Denne benævnelse stammer nok helt fra kolonisationens første dage, Hans Egede skrev i alt fald om *smaa Laks eller Strand Ørter*. Brugen af ordet *laks* på ørred skyldes naturligvis, at ørreden er den almindeligste af de to, og iøvrigt minder en del om laks. For at undgå en misforståelse, kunne man så tale om den *rigtige laks* eller *skællaks*, når man taler om laksen. På grønlandsk er adskillelsen meget skarp, idet ørred hedder *eqaluk*, mens laksen hedder *kapisilik*. Jeg har kun hørt forvekslingen på grønlandsk hos enkelte grønlændere, der efter at have lært at tale dansk i Grønland, siden har boet mange år i Danmark, idet det da går den anden vej, når de kalder *kapisilik* ('laks') for *eqaluk* ('ørred').

Det samme er tilfældet med ordet *alk*, der på dansk i Grønland bruges både om den egentlige *alk*, og om lomvien, og idet lomvien er mere almindelig end alken, er ordet *alk* oftere brugt om en lomvi end om en *alk*. Denne sprogbrug stammer sikkert også fra Egedernes tid. Hans Egede har flere gange omtalt *alliker*, med hvilket ord han ganske givet mente 'lomvier'.

De tidligere tiders brug af *hvalfisk* er nu helt erstattet af *hval*, og den eneste rest af denne sprogbrug har man nok i ordet *hvidfisk*, idet adskillige bruger dette ord for hvidhvalen. Dette ord bruges måske især, når grønlænderne taler dansk, men det skyldes naturligvis danskernes egen brug. Ordet *sværdfisk* brugt om spækhuggeren (hvalart) er vel efterhånden gået af brug. Til gengæld tror jeg, at nogen, der bruger ordet *sælhund* dermed ville afsløre sig selv som ikke-grønlandskyndig.

Ord som *angeltaske*, om søfuglen havlit, bruges måske mest af grønlændere, når de taler dansk, men det stammer fra skolen, idet ordet *angeltaske* bruges i nogle lærebøger på dansk. Søfuglen *sø-konge* erstattes på samme måde med betegnelsen *alkekonge*. Da denne søfugl er den mindste alkeart, giver den associationer om *fuglekonge*. Ømmerten, som islommen også kaldes er vist også brugt fra tidlig tid. Hans Egede brugte ofte betegnelsen *yummer* om denne fugl.

Men brugen af flere artsbetegnelser på sæler, som *sortside/grønlandssæl*, *netside*, *remmesæl*, *klapmyds*, og *spraglet sæl* kan let forklares ud fra behovet for at markere forskellene i de almindelige fangstsæler. Endda bruges der tendenser til aldersbestemte gloser ved brugen af *blåside* og *sortside* om den samme art.

I Grønland tales der på dansk ikke ale-
ne om *rensdyr*, og *ren*, men også om at

gå på *rensjagt*, om *rensbuk* og *rensko*, *renskalv*, og videre om *renskølle*, *renskød* og *rensskind*.

Den almindeligste betegnelse på riden eller den tretåede måge er vel i Grønland på dansk *tatterat*, af det grønlandske navn *taateraag* (flertal: *taateraaf*), og det er ikke helt sikkert, om ret mange danske ville forstå *riden* eller *den tretåede måge*. På samme måde er det ikke sikkert, at alle danske i Grønland ved at *angmagsæt* (på grønlandsk *ammassak*, flertal *ammassat*) egentlig hedder *lodde* på dansk, eller i alt fald på norsk.

Flere grønlandske ord om dyr eller dele af dyr er også kommet i grønlandsdansk, som *savssat* (grønlandsk *sassat*), 'hvaler, der er indespærret i en isvåge'. Betegnelsen på hvalhud, *mattak*, er også almindeligt brugt på dansk i Grønland.

Der er sandsynligvis adskillige dansk-talende grønlændere, der ved betegnelsen *skolæst* forstår en dybhavsfisk, og ikke forbinder det med skomagerens redskab.

Natur

Når talen falder på dansk i Grønland, omtaler man oftest *fjeld/bjerg*, o.l. Men i virkeligheden er det vel især et udslag af en vis differentiering i Danmark efter visse geografiske forhold. Således taler man oftest om bakker i Danmark. Hvis ordet *bjerg* forekommer på dansk inden for Danmark, er det nok oftest som led i et stednavn (Himmelbjerg m.m.), men man taler måske oftest om *bjerger* i Sverige og det øvrige udland, mens man taler om *fjelde* i Norge. Det skyldes vel oprindeligt den norskdominerede kolonisation i Egedernes tid, at ordet *fjeld* bruges som almindelig betegnelse i Grønland, og det indgår også i en masse danske stednavne i Grønland. Noget lignende

gælder om *åer* i Danmark, *elve* i Norge og Sverige, og *floder* i det øvrige udland. Om der også er indeholdt forestillinger om vandløbets størrelse eller strømforhold, kan jeg ikke sige noget bestemt om, men det er sikkert at fjeldstrømmene i Grønland minder mest om de norske og svenske elve, og iøvrigt har den norske dominans i kolonisationens første år nok igen spillet en rolle.

Ord som *isfjord* er måske ikke brugt specielt i Grønland, men naturforholdene bevirker naturligvis, at et sådant ord bruges meget hyppigere i Grønland end i Danmark. Ord som *isfod*, den høje iskant, der om vinteren danner sig langs stranden, må blive grønlandsdansk glose, og på samme måde må ord som *frostrøg*, der om vinteren dannes over det isfrie hav, når luftens temperatur bliver meget koldere end vandets, blive brugt i Grønland, fordi man der må se det hver vinter, mens det nærmest må være ukendt i Danmark, i alt fald for den brede befolkning. Ordet *islæg*, der bruges, når der danner sig is på vandet, bruges vel ikke meget i Danmark, ikke fordi fænomenet er sjældent i Danmark, man har nok bedre behov for en sådan glose i Grønland end i Danmark.

Kultur

Kontakten med den traditionelle grønlandske kultur har naturligvis også skabt en del betegnelser, som ikke bruges i Danmark. Ord som *forskaft* (den »løse« løsnelige del af harpunskafte), *konebåd*, eller *umiaq*, *kajakstol* (stativ til fangstlinen), *vandskind* (afhåret, vandtæt skind), *helpels* (kajakpels med ærmer og hætte), *halopels* (kajakpels uden ærmer og hætte), m.m. bruges jo specielt om en del elementer i den grønlandske redskabskultur, mens ord som *åndemåner*, *sjæleran*, *hjelpeånd* m.m. dækker begre-

ber inden for den gamle grønlandske religion, og ord som *nidvise*, *lampeslukningsleg*, *fangstparter*, *kødgaver*, udtrykker begreber inden for det sociale og kulturelle liv.

Nogle ord som *blærepil*, eller *fuglepil* dækker i virkeligheden former for kaste-pile, og er mere eller mindre erstattet med *blærespyd* og *kastespyd*.

En del grønlandske ord er også kommet ind i dansk, f.eks. *anorak* (grønlandsk: *annoraq*), *amaut* (grønlandsk: *amaat*), *kajak* (grønlandsk: *qajaq*).

Lige som kajakstolen (nævnt foroven) ikke er noget, man sidder på, er *skydesejlet* ikke noget fremdrivningsmiddel, men hvid bomuldsskærm, der skjuler en fanger, der skal nærme sig en sæl på isen, ellers bruges skydesejlet foran på kajakken til samme formål, men bruges på havet, især hvis der er spredte isskoser.

Hvis en kajakmand ønsker hjælp, *hykker* han, d.v.s. udstøder bestemte hyletoner. Hvis han vil undersøge vejret, eller ser efter fangstmuligheder eller efter andre kajakter, kommer han på *udkig*, måske på *udkigsfjeldet* ved *bopladsen*. Når man siger *hajfuld*, taler man ikke om farvand med hajer (havkale), men om en hund, der har fået en mindre forgiftning ved at æde af hajkød.

Administration

En del glosor er vel levn fra tidligere administrative eller historiske forhold. Ordet *Sydgrønland* dækker kun en del af Vestgrønland, men kan være tvetydig, enten den sydligste del omkring Julianehåb–Kap Farvel, eller den tidlige administrative enhed, der dækkede *kolonierne* fra Holsteinsborg ned til Kap Farvel. Ordet *Nordgrønland*, der i dag officielt betyder den del af Grønland, der ligger nord for linien Melvillebugt–Nordost-

rundingen, bruges i daglig tale vel især om den gamle administrative enhed bestående af kolonierne fra Egedesminde til Upernavik, og i alt fald er ordet *nordgrønlandsk* i daglig tale brugt om den samme enhed.

En del gloser bruges ikke mere, da de dækker forhold, der nu er gået af brug. Det er ord som *kongekost* og *julekost* (uddelinger af gryn og kaffe til jul og ved kongens fødselsdag), *kolonibestyrer*, *landsfoged* m.m. Andre ord, som dækker nogle grønlandske forhold er vel sådanne som *udstedsbestyrer*, *generaltakst* (enhedspriserne i Grønland), *indhandling* (Kongelig Grønlandske Handels køb af grønlandske produkter), *udhandling* (KGHs salg i Grønland), *præstegæld*, *førstepræst*, *kateket*.

Man taler ikke så meget om grønlandsk mad, men snarere om *grønlandsk proviant*. Den grønlandske *lods* er ikke nogen person, men en bog, personen kaldes for *kendtmand*.

En del af de historiske levn finder man i stednavne helt fra de hollandske hvalfangeres tid, således indgår ordene *bay* og *ejland* i en del danske stednavne i Grønland. *Mallemuk*, der vel også stammer fra hollandsk, er dog næppe begrænset til Grønland.

Mik

De senere års modernisering i Grønland er heller ikke gået sporløst hen over det sproglige felt; nye ord som *landshøvding*, *landstolk*, *erhvervsstøtte*, *boligstøtte*, *byggeleder*, er blevet dagligdags gloser i Grønland. For nogle år siden indførte man administrativt betegnelsen *bygd*, brugt om et beboet sted, der ikke danner administrativt center, men ordet er vel kun delvis slået igennem. *Vandsø* betyder den sø (i nogle tilfælde inddæmmet sø), hvorfra en bys vandforsyning finder

sted. Trafikken i Grønland har også medført nye gloser, som *heliport*, *atlantkaj*, m.m. *Hissa* er navnet på tovbane ved en mineby.

Der refereres ofte i danske skrifter om Grønland til det »grønlandske ord *mik*«, som skulle betyde 'gilde'. Det er ikke noget grønlandsk ord, men en endelse, der ofte er uoversættelig på dansk, og kan i andre forbindelser oversættes som 'med'. Som eksempler bruges *dansemik* og *kaffemik*, i forbindelser som at gå til *dansemik*, *blive budt til kaffemik*, d.v.s. 'gå til dans' og 'blive budt til kaffedrikning'. Men disse former (*dansemik*, *kaffemik*) bruges ikke mellem grønlænderne indbyrdes. De bruges, når man siger noget på dansk til en dansker, vel fordi man havde overtaget netop disse former gennem dansk. *Mik* bruges slet ikke som en selvstændig glose på grønlandsk, kun på dansk.

På lignende måde bruges *silamutten* ude i det fri, kun på dansk, på grønlandsk hedder 'ud af huset' *silamut*, idet det angiver bevægelsen ud i noget. *Krakamutten*, der på dansk bruges i betydningen 'fjeldet', er på samme måde en grønlandsk dannelses *qaqqamut*, 'op i fjeldet', og betegner ligeledes en bevægelse, selve fjeldet hedder *qaqqaq* på grønlandsk, mens *sila* betegner det, der er udenfor husene. Der er nok sådanne flere ord, der kan bruges, dog uden at være almindeligt brugt.

Imara, er også et kendt »grønlandsk« ord, som er dog genkendelig som det grønlandske ord *immaqa*, måske. Af grønlandsk ord *pullaarpoq*, 'han er på besøg', danner man ofte at være på *polar*, at være på besøg. Men grønlandsk påvirkning af dansk i Grønland, således som man taler det blandt danskerne, er noget andet end, når grønlænderne taler dansk. Der er der foruden den alminde-

lige usikkerhed også nok en vis påvirkning fra den grønlandske måde at udtrykke sig på. Jeg har ikke samlet eksempler på dette, men i andre tilfælde kan jeg forestille mig, at især de, der har læst sig til dansk, ofte vil tale i sætninger, der egentlig hører til det skrevne dansk.

Hjem og udsendt

Ofte vil grønlænderne overtage danske vendinger uforandret uden at lægge noget i det. En del danske rejsende har gjort meget ud af, at de havde hørt grønlænderne sige *rejse hjem*, i betydning 'rejse til Danmark'. Det er ikke fordi 'hjemme' på grønlandsk er Danmark,

som disse danske havde opfattet det. 'Hjemme' er i Grønland for en grønlænder. De havde blot overtaget danskernes udtryk som synonym for 'at rejse til Danmark'. *Udsendt* betyder en dansker, der arbejder i Grønland med ansættelse i Danmark, og således er nogle grønlændere også »udsendte«, hvilket kan mærkes på deres løn og nogle privilegier ved boligforhold. Disse privilegier er dog ved at være helt forbi. Et lyst hoved havde fundet ud af, at også apostlen Paulus var »udsendt«. Det lo man meget af den vin-
ter.

Robert Petersen, f. 1928,
professor i eskimologi,
Københavns Universitet.



Grammatisk grafik

Om sprogmodeller

De fleste mennesker har faktisk prøvet at lave grammatisk grafik eller sprogmodeller. Når man i skolen satte kryds og bolle var det nemlig en model over sproget man lavede. Man lavede et billede eller en model over et mønster eller en struktur i sproget, nemlig af grundled og udsagnsled.

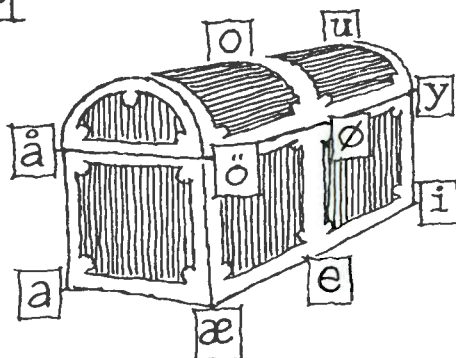
Alle videnskabsfolk arbejder med modeller af det de studerer, og det gør man også i sprogvidenskaben. Nu findes der imidlertid mange modeller. En model-jernbane er en gengivelse af en original – bare i mindre format. Sådan er sprogmodeller ikke. En statue kan have den rigtige størrelse, men er en model i et andet materiale end originalen (som forøvrigt ofte kaldes *en model*). Sådan er sprogmodeller heller ikke. En samling

formler kan være en model. Den ligner ikke originalen, men den kan alligevel give et matematisk billede af egenskaber ved den. Kryds og bolle er vist nærmest en matematisk model af sproget; men jeg skal ikke skrive mere om det her.

Sprogmodeller

Sprogmodeller er som regel teoretiske modeller. Det er modeller der ikke umiddelbart ligner originalen. Tværtimod, de ligner ofte noget andet som man kender. Man bruger så modellen til at prøve at forstå det ukendte, som man undersøger ved hjælp af det kendte, som modellen ligner. Et godt eksempel på en teoretisk model er vokalkufferten. Den ser således ud:

Fig. 1



Billedet gengiver forholdet mellem de lange danske vokaler. De vokaler som dannes på bagtungen, *a, å, o, u*, er skrevet på kuffertens bagkant. De vokaler som dannes på fortungen, *æ, ö, e, ø, i, y*, er skrevet på kuffertens forkant. De vokaler som udtales med rundede læber, *å, o, u, ö, ø, y*, er skrevet på kuffertens runde låg, mens de vokaler som udtales med urundede læber, *a, æ, e, i*, er skrevet på kuffertens flade bund. Endelig er de vokaler som udtales med snæver åbning mellem tungen og ganen, *i, y, u*, skrevet på den del af kufferten der i perspektivtegningen er snævrast, mens de vokaler som er mest åbne *å, a, æ*, er tegnet i den brede ende af kufferten.

Teoretiske modeller

Det særlige ved teoretiske modeller er altså følgende: Modellen ligner noget andet end originalen. Man kan oversætte træk ved modellen til træk ved originalen og omvendt. Man bruger en teoretisk model ligesom man bruger en metafor, et billede, i sproget, nemlig til at fremhæve og kaste lys over visse sider i originalen på bekostning af andre. En teoretisk model er en metafor.

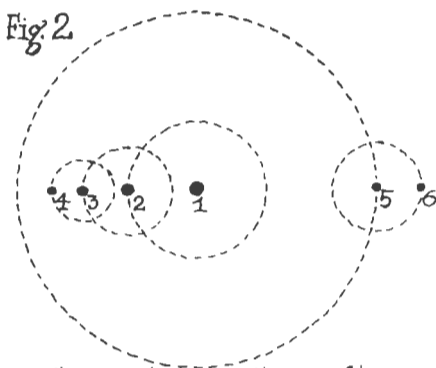
Ørknens skib er en slidt metafor for en kamel, og udtrykket fremhæver egenskaberne *transportmiddel, på store ensartede og øde områder* ved kamelen på bekostning af andre egenskaber som *fx levende og med fire ben*. Vokalkufferten fremhæver på samme måde visse egenskaber ved vokalerne: *stedet de dannes, rundethed og åbenhed*, på bekostning af andre egenskaber som *fx længde og kombinationsmuligheder*. Således kan man forstå og huske det ukendte ved hjælp af det kendte.

I det følgende vil jeg gennemgå forskellige modeller på sprog og undersøge hvad de fremhæver i sproget på bekostning af hvad.

Solsystemet

Et solsystem kan være en model på sprog. Den danske grammatiker Aage Hansen er skaberen af (i) dette solsystem, som fx kan se således ud.

Fig. 2



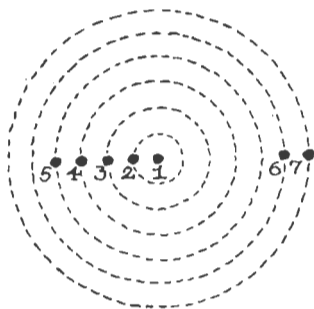
*en*⁶ *lille*⁵ *samling*⁴ *ganske*³ *særligt*² *fremragende*¹ *videnskabsmænd*

De forskellige led i denne helhed forholder sig som planeter til solen og som måner til planeter. Solen, det vigtigste, er *videnskabsmænd*, den ene planet, *samling* har en måne: *(en) lille*. Den anden planet *fremragende*, har en måne, *særligt*, som har en månemåne, *ganske*. Det træk ved sproget som denne model kan illustrere, det er at ét led kan lægge sig til, bestemme, modificere og nuancere et andet led i sætningen. Og leddet kan ikke eksistere uden det led det lægger sig til – ligesom en måne ikke kan være på sin plads uden sin planet.

To sole

Udover skaberen har en hjælpende engel, nemlig grammatikeren Erik Rehling, forsøgt at ordne solsystemerne. Han har fx ordnet dette smukke univers:

Fig. 3

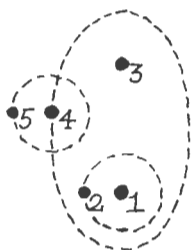


⁵alle ¹de ³mange ²udmærkede ¹forslag ⁴her,
⁷som det bliver svært at vælge imellem

Man kan næsten høre sfærernes musik fra det geocentriske verdensbillede. Rehling's systemer har forøvrigt den fordel at de også viser om de underordnede led står før eller efter det led de lægger sig til.

Englen har dog spillet skaberen et puds ved også at give eksempler på verdner med to sole:

Fig. 4

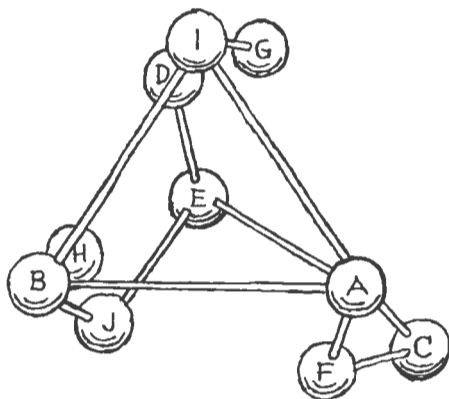


⁵en ⁴flok ³børn og ²unge ¹mennesker

Svagheden ved hele det planetariske system er at de mest fundamentale forhold i sætningen, forholdet mellem grundled og udsagnsled, det ikke kan registreres på nogen måde. Det kunne kryds og bollesystemet ellers.

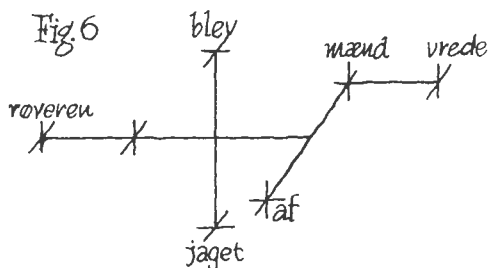
Molekylet

En anden sprogmodel sammenligner også sproget med det fysiske univers – nu ikke det store univers, solsystemet, men det lille univers, molekylet. Det er ikke en model af de grammatiske forbindelser mellem ord i en sætning, men af forholdet mellem forskellige ords bibetydninger. Molekyleteorien er udtænkt af amerikaneren Osgood og hviler på følgende tanker: Al bibetydning kan sammenlignes med et tredimensionalt rum. På den ene dimension findes bibetydninger af typen *god-dårlig*, på den anden dimension bibetydninger af typen *stærk-svag*, og på den tredje dimension bibetydninger af typen *hurtig-langsom*. Bibetydningerne til ordet *helt* er fx ofte: *god*, *stærk*, *hurtig*, mens bibetydningerne til *kvik-sand* ofte er *dårligt*, *svagt*, *langsomt*. Man finder ordenes bibetydninger ved at spørge 100 mennesker hvad de synes, så beregner man ved sindrige formler ordenes indbyrdes afstand i bibetydningernes tredimensionale rum, og tilsidst kan man indtegne ordene som atomer i rummet og forbinde dem til et molekyle som udgør en gruppe menneskers verdensbillede. Se fx hvordan følgende ord forholder sig til hinanden: *kvik-sand* (A), *hvide rosenknopper* (B), *død* (C), *helt* (D), *metodologi* (E), *skæbne* (F), *mandighed* (G), *mildhed* (H), *succes* (I), *søvn* (J):



Det firdimensionale rum

Amerikaneren E. R. Gammon har konstrueret en lignende geometri, nemlig om den grammatiske afstand mellem ordene i en sætning. I et tredimensionalt rum hvor man kun kan følge lige veje og rette vinkler kan man beskrive ordenes grammatiske afstande i sætningen *røveren blev jaget af vrede mænd*:

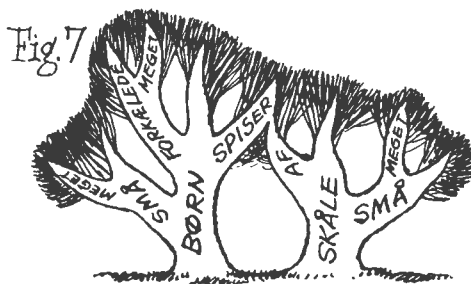


Man bestemmer afstandene i en sætning ved på fornemmelsen at bedømme afstanden mellem to led som indgår i en grammatisk helhed. I modellen tælles alle disse afstande sammen så man også kan se afstanden mellem ord der ikke umiddelbart står i forhold til hinanden. Fx er den grammatiske afstand mellem *blev* og *vrede* den samme som afstanden mellem *røveren* og *af*. Netop dette er også svagheden ved modellen. For i en sætning som *det syntes mig at han tog afsted for sent*, kan man kun tegne alle de indbyrdes afstande i et firdimensionalt rum. Og det må man af gode grunde afstå fra at tegne.

Dermed er grænsen nået for de fysiske eller geometriske sprogmodeller. Sproget er nemlig mere kompliceret end det fysiske univers kan afbilde, det er også mere dynamisk end det statiske og uforanderlige geometriske rum kan registrere og være oversættelse for.

Det organiske liv

Meget større muligheder ligger der i modeller som ligner det organiske liv. En af de sammenligninger som er brugt oftest er den at sætningen er som et træ. Allerede i 1848 kunne amerikaneren Barrett tage patent på at forhandle sætningsbuskads af følgende type:



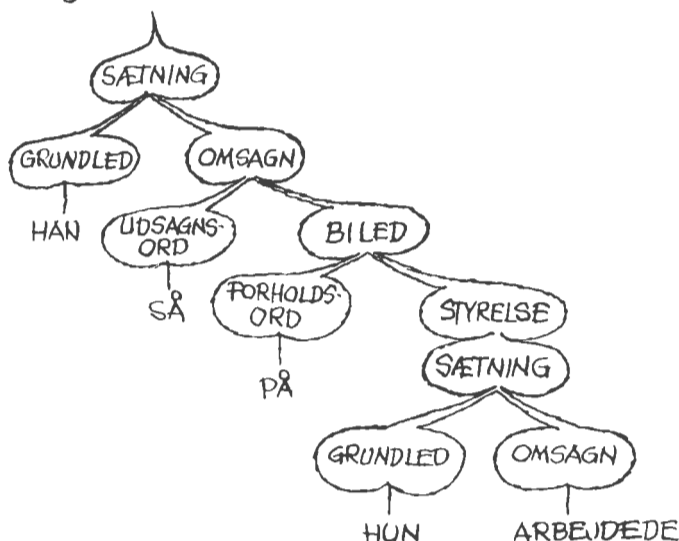
Meget forkælede og meget små børn spiser af meget små skåle.

Et buskads består altså af stammer (af navneord). På stammerne vokser der grene (af tillægsord og udsagnsord), og på grenene kan der vokse kviste (af biord eller forholdsord). Stammerne vokser sammen med hinanden i trækronen til sætningens buskads. Hvis man først er inde på at sætninger – som træer – kan vokse og have funktioner, kan endnu flere af sætningens egenskaber illustreres ved træer.

Amerikanske træer

I dag er det især Chomsky og hans skole der dyrker træer; de kan se ud som på fig. 8. Man kan se mere på dette træ (-diagram) end på det foregående buskads. Man kan nemlig se at en sætning er som et frø der kan vokse og folde sig ud i to grene (grundled og omsagn). Den ene gren (omsagnet) kan vokse og folde sig ud i

Fig. 8



to kviste (udsagnsord og biled). Den ene kvist (biledet) kan dele sig i to blade (forholdsord og styrelse). Og det viser sig nu at der på det ene blad (styrelsen) kan dannes et nyt frø (en sætning), som kan vokse og folde sig ud som det foregående.

Træet beskriver altså sætningens vækst og udfoldelse i hovedet på sprogbrugeren, snarere end sætningens evige mønstre, som de geometriske modeller afbildede. Og træet kan forplante sig. Det svarer til det vigtige træk ved sproget, at vi med et begrænset antal regler og elementer (ord) kan lave uendeligt mange nye og forskellige sætninger.

I den amerikanske sprogvidenskab foretages der også en mængde ændringer i træerne: træbeskæring og podning, de går under navnet transformationer. Jeg skal ikke komme nærmere ind på dem.

Kun en ting kan undre ved de træer der flourer i Amerika: de vokser nedad!

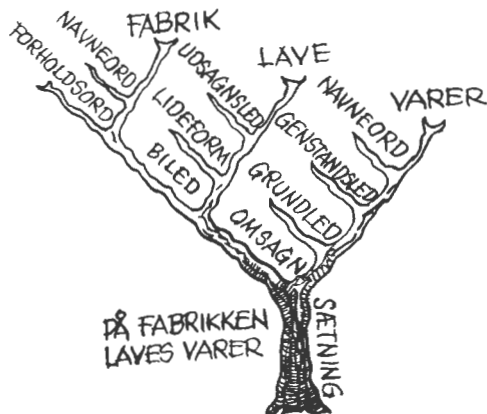
Særligt ubegribeligt bliver det når amerikanerne også insisterer på at kalde det øverste på diagrammet for dybdestrukturen, mens det nederste kaldes overfladestrukturen.

Russiske træer

Så vokser træerne mere normalt på russisk: opad. Den sovjetiske sprogforsker Saumjan har fundet nogle træer der ser ud som på fig. 9.

Et træ (en sætning) består af to grene (grundled og omsagn), den ene gren (omsagnet) består af to kviste (udsagnsord og biled). Det er som de amerikanske træsorter. Men på træets forgreninger kan man se træets afstamning. Man kan nemlig se at den ene gren (grundledet) har været en gren af en anden type (genstandsled) på det træ som var træets mor (og som beskrev sætningen *fabrikken laver varer*). (I Amerika ville man være nået frem til dette sidste træ ved beskæ-

Fig. 9



ring og podning). Ved hyppige krydsninger af træsorterne kan de sovjetiske videnskabsfolk også lade det andet træ (*fabrikken laver varerne*) være afkom af det første (*på fabrikken laves varerne*). Sætningstræernes formering er altså her vist på to forskellige måder.

Det grammatiske uhyre

Den art som er opstået senest i sprogmodellernes udviklingshistorie er det grammatiske uhyre. Det ser ud som på fig. 10.

Uhyrets far er den danske sprogvidenskabsmand Johannes Brøndum-Nielsen. Men det mærkelige væsen har længe været i pleje hos overlærer Harry Christensen.

Fantasiuhyret fortæller os: Jeg (en sætning) består af en krop (et udsagnsled, alle udsagnsagtige led angives med cirkler); og på denne krop sidder der altid et hoved (et grundled, alle navneagtige led angives med kvadrater). Jeg kan også have overarme (direkte og indirekte genstandsled); og på overarmene kan der sidde underarme (tillægsagtige led som tegnes med trekanter); og på underarme-

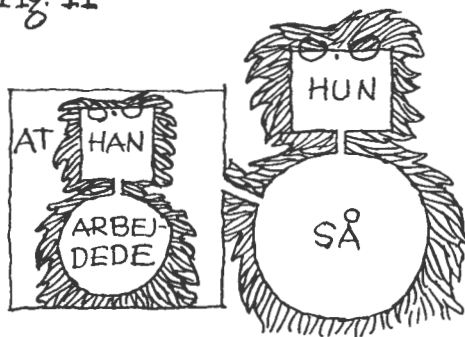
ne kan der sidde hænder (biled der tegnes som rektangler). På kroppen kan der også sidde ben med fødder (biled).

Uhyret kan altså beskrive en sætning som *Peter gav tit helt små børn meget store gaver til jul*.

Noget helt almindeligt væsen er dette uhyre ikke, for det kan have flere underarme på hver overarm, og også underarme på hovedet, det kan have flere fødder, men måske ingen arme eller hænder.

Også dette uhyre kan formere sig. *Hun så at han arbejdede* kan se således ud:

Fig. 11



Hun så, at han arbejdede

Formering sker altså i form af en indre knopskydning så væsnet bliver noget de-formeret. Men tankegangen er god nok. Genstandsleddet for *så* (kvadratet på højre arm) er en sætning der indeholder ud-sagnsled og grundled.

Så vidt jeg kan se, kan det danske uhyre registrere flere træk ved sætningen end træerne. Mens betegnelserne for ledtyperne (fx grundled og omsagnsled) på træerne skulle skrives på med bogstaver, fremgår det af selve tegningen af uhyret hvilke ord der optræder som hvilke ledtyper (tillægsagtige, navneagtige). Kun mangler der på uhyret en grafisk fremstilling af selve fænomenet sætning.

Man kan derfor undre sig over at man ikke møder det grammatiske uhyre rundt omkring hvor der undervises i grammatik. Så vidt jeg ved fører uhyret en meget hensygnende tilværelse. Og det er jo en skam, uhyret ville være en meget værdifuld hjælper fordi det kan registrere så mange træk ved sætningen på en måde der er let at forstå og huske.

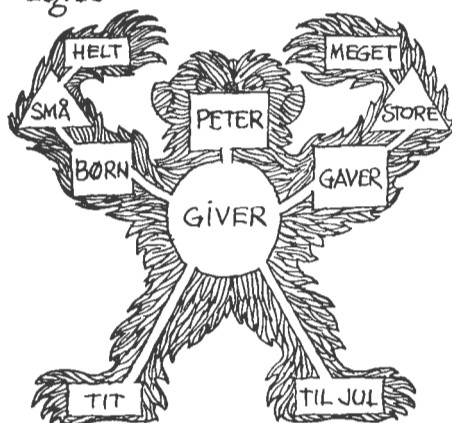
Grænsen for modellerne?

En væsentlig indvending kan man dog rette mod alle de organiske sprogmodeller. De prøver (mere eller mindre udtrykkeligt) at fremstille hvordan en sætning kan vokse og formere sig i hovedet på en sprogbruger. Men de tager ikke hensyn til at frøet, kimen til en konkret sætning ikke er det abstrakte grammatiske begreb *sætning*. Det ved alle fra sig selv. Man begynder ikke at overveje om man skal putte direkte og indirekte genstandsled på en sætning, for så bagefter at putte meningen og betydningerne ind i de grammatiske rammer i form af ord. Man beegynder givetvis med en vag og forvirret mening som man vil have udtrykt. I de grammatiske former får meningen så form og struktur.

Men hvordan skal en model se ud for at gengive dette? Skal den ligne celler med kromosomer og kemiske strukturer, eller skal den gengive hvorledes de ufødte barn vokser i moderens mave? Eller har vi nået grænsen for sprogmodellerne?

Ole Togeby, f. 1947
adjunkt i dansk sprog,
Københavns universitet.

Fig.10



Peter giver tit helt små børn
meget store gaver til jul